

КЪМ ПРОТЕСТАНТИТЕ ЗА ПРАВОСЛАВИЕТО

ДЯКОН АНДРЕЙ КУРАЕВ

КЪМ ПРОТЕСТАНТИТЕ ЗА ПРАВОСЛАВИЕТО

ПРЕВОД ОТ РУСКИ:

ДОБРИНКА САВОВА-ГАБРОВСКА

2001

Фондация „Покров Богородичен”

Дякон Андрей Кураев е професор в Свето-Тихоновския православен богословски институт в Москва, завеждащ катедра по богословие и апологетика, старши научен сътрудник на Катедрата по философия на религията и религиоззнание към Философския факултет на Московския държавен университет. Автор е на множество богословски и публицистични текстове. „Към протестантите за Православието” е третата му книга на български език.

дякон Андрей Кураев

КЪМ ПРОТЕСТАНТИТЕ ЗА ПРАВОСЛАВИЕТО

© дякон Андрей Кураев

© Добринка Савова-Габровска, превод, София, 2001

© Издателство „Омофор”, София, 2001

ISBN 954-9700-13-5

ПРЕДГОВОР

Нещо и смешно, и типично се случи веднъж с един студент от Светитихоновския Православен Богословски институт, където преподавам. И на него, както на всеки млад московчанин, уличните проповедници многократно му бяха досаждали. Обикновено те завързват разговор с поканата: „Не бихте ли искали да дойдете при нас на вечеринка (събрание, студентски кръжок, семинар и други подобни)?“. Вече се беше научил отдалеч да разпознава прекалено общителните си връстници от сектите и затова, когато на спирката на метрото към него се запъти поредната усмихната двойка, вътрешно той се подготви веднага да им даде отпор, за да не губи време за спорове. Но си беше приготвил отговор на един въпрос, а му зададоха друг. В крайна сметка диалогът излезе такъв: „Кажете, Вие вярвате ли в Бога?“ – „Не, аз съм православен“.

Но, естествено, да бягаш от предизвикателствата на протестантите, от обясненията с тях, не винаги и не за всички е полезно. Така че независимо от заглавието на книгата „*Към протестантите за Православието*“, тя е предназначена не само за протестанти. Тя е и за онези *православни*, които не смятат да се отклоняват от поканите и предизвикателствата на протестантските проповедници, но встъпвайки в спор с тях, да защитят Църквата си. Освен това книгата може да се окаже полезна и за онези православни хора, които просто искат да познават духовната си традиция.

Само допреди няколко години хората на Църквата смятаха, че като свърши ледниково-атеистичният период, хорските души ще започнат да се размразяват от пошлостта на материализма и без-

верието, че народът постепенно ще се върне към духовната си история, към традициите си, към Православието. Без шумни акции, без пропагандна натрапчивост, а по пътя на постепенното затопляне на сърцата в Русия ще започнат да се възраждат и каменните храмове, и храмовете на човешките души.

През годините на нечувани в историята гонения Руската Църква загуби над 200 000 убити свещенослужители. Повече от половин милион бяха репресирани¹. В Русия никога не е имало такъв брой служители на Църквата едновременно. Тази огромна цифра показва, че са били избити няколко поколения свещеници – не „естествени“ поколения, а по-скоро войнски „набори“, когато на мястото на арестувания служител на олтара веднага е заставал друг.

С мен в семинарията учеше младеж от едно село, където през годините на съветската власт църквата никога не е била затваряна. Но в средата на 20-те години край храма се замъркали чекисти и арестували свещеника, дякона, епитропа, църковните певци, клисаря и пазача. Но не затворили храма. Хората се повъртели наоколо, повъздишали и решили: храмът не може да бездейства – трябва да се служи. Отишли пратеници при епископа, помолили го да им даде нов свещеник или да ръкоположи за свещеник и дякон някой от съселаните. Новото духовенство служило четири години. И ето идва черната камионетка. Отново арестували всички „църковници“. И отново не затворили храма. И отново се намерили хора, които хвърлили предизвикателство към властта и поели кръста на свещенството... Пет пъти се повторил този сюжет. И всеки път се намирали хора, готови за Христос да отидат на дръвника. Избивали ги. Александър Солженицин нарича това „изкуствен подбор“, извършван над руския народ: избиват се най-добрите, оцеляват най-лошите...

И ето, осакатената Църква се обръща към осакатения народ. Тихо, едва чуто, без блясъка на шоуто и без фалша на лозунговата риторика... Прекалено тихо. Мегафоните на потребителския култ, поддържани от репродукторите на задграничните секти, заглушиха гласа на Руската Църква. Задграничните секти, сред които имаше и християни-протестанти, решиха да се възползват от слабостта на Църквата и невежеството на хората. Сектантите не познават Православието, не го обичат и затова са изпълнени с решимост да го доубият. Онова, което не успяха да сторят комунистите, се опитват да довършат американските мисионери. Само че вместо да се

опират на Маркс и Енгелс, в критиката си към Православието те се позовават на Стария Завет: така де, рисувате икони въпреки забраната на Мойсей, не спазвате съботата... След комунистите американско-корейските протестанти насаждат в руските хора откъсване от онази духовна традиция, която цяло хилядолетие е вдъхновявала всичко най-хубаво в руската култура и в руската история. Протестантите учат руските православни, че е излишно да се молят за успокоение на душите на нашите бащи и прадеди. Протестантите ни учат, че не е необходимо да кръщаваме децата си. Те учат жителите на Русия дружно да скандират: „Благодарим ти, Америко, че те има”.

Православната мисъл е по-дълбока, по-човечна, по-жива от протестантската. Протестантите са способни само на задочна критика на Православието. Да шашнат момиче по улицата, което наистина не знае нито Библията, нито що е Православие, това все още го могат. Но да оправдаят нападките си срещу Православието пред лицето на истински православното богословие – не. Значи хората, на които им е скъпо Православието, на които им е скъпа Русия, трябва да овладеят съкровището на православната мисъл – не отвлечено да знаят за него и да му се любуват отстрани, а сами да влязат в него.

Проблемът „протестантство и Православие” съвсем не е проблем само на съотношението на две групи граждани в Русия. Не е проблем и на взаимоотношенията на две християнски вероизповедания. *Православието е вътрешен проблем на руското протестантство*. Това е вътрешна болка (понякога осъзната, понякога едва заглушавана) практически на всеки руски протестант. Със самия факт, че живее в Русия, той е принуден непрекъснато да се връща към оправдаването на отказа си от Православието. Затова той трябва да възобновява в паметта си някакъв образ на Православие, достатъчно негативен, за да му внушава отвращение. Ала понякога в полезрението му попада парченце от православния свят, което не се вписва изцяло в този имидж: ту мъдра мисъл на някой свети Отец или православен богослов, с която дори протестантът не може да не се съгласи, ту свидетелство за православен мъченик, ту очите на истински вярващ човек, който се моли пред православните икони. А може просто изведнъж вътрешният ти мир да се взриви от остро усещане, че вървиш по родната си земя като чужд и че гледаш вековните € светини със студения поглед дори не на чужденец, а на

неприятел... И човекът започва да мисли. В това усилие на мисълта аз бих искал да помогна на моите сънародници като им предложа някои сведения за Православието, които чуждите проповедници и лектори не знаят или не разказват.

И така, наистина ли Православието е по-лошо от протестантството? Наистина ли Православието се крепи само на инерцията на традицията и самò не осъзнава живота си и практиката си? Наистина ли православните (както казват протестантите) само целуват Евангелието, а не го четат? За да може човек действително да направи свободен избор, той трябва да познава не само критиката срещу Православието (от толстоевците и ръориховците до петдесетниците), но и да обоснове чрез православна мисъл (да, мисъл, мислене, а не „традиция“) особеностите на православното светоусещане и практика.

Впрочем в тази книга не се критикува протестантството. Тя е просто защита и обяснение на Православието.

Тук под „протестанти“ не се подразбират нито наследниците на Реформацията, нито немските лутерани, нито калвинистите, нито англиканите. Става дума за онези много по-късни (и съвсем неотдавнашни) неопротестантски групировки, които обикновено възникват в Америка и от там сега нахлуват при нас, в Русия. Думата „протестанти“ в тази книга означава тъкмо онези хора, с които под това название най-често се сблъсква жителят на съвременна Русия: баптисти, адвентисти, петдесетници, различни харизматични („неопетдесетнически“) групи, „църквата на Христа“, а също и многообразните „просто християни“ (всъщност баптисти и харизматици, криещи своята принадлежност към дадено вероизповедание, за да могат по-лесно да привличат хората, симпатизиращи на Православието).

Конфликтът на тълкуванията

В семинаристкия фолклор отдавна (може би повече от век) се шири преданието за небрежния ученик, комуто на изпита по латински се паднало да преведе думите на Христос: „Духът е бо-дър, а плътта – немощна” (*spiritus quidem promptus est, caro autem infirma*). Ученикът, който очевидно знаел по-добре граматиката от богословието, предложил следния превод: „Спиртът е добър, а месото понамираисва”... Преводът, а още повече тълкуването, винаги зависят от духовния опит на човека.

Колко прочита на Пушкин или на Гьоте съществуват! Дори вес-тникът-еднодневка също може да бъде възприет по различен на-чин. Всеки текст живее в съвместното творчество между автор и читател. Читателят не само възприема текста, но наново го оживя-ва, по своему го пресътворява. Наистина „не можем ние да предви-дим как словото ни ще откликне”.

Но още по-неизбежни са различните прочити на Библията – кни-га, от която отстоим толкова далеч и по духовното си равнище, и по историко-културното си обкръжение. Затова който и да ни го-вори за Свещеното Писание, думите му се отнасят повече до него самия, отколкото до Евангелието. Изборът на коментирани места и самият коментар, интонацията на изговора и крайните изводи – всичко зависи от опита и културата на човека. И фактът, че имаме не едно Евангелие, а четири, и че те се наричат „Евангелие от...” – вече само по себе си говори, че всеки преразказ на Христовото Бла-говестие е неизбежно интерпретативен. По-точно казано: ако ня-кой би могъл ежедневно да прочита цялото Евангелие, всеки ден

би чел друга книга, защото той самият се променя – включително и под въздействието на Боговдъхновения текст (на това се основа църковното изискване редовно да се чете Писанието).

Но хората доверчиво се вслушват в проповедниците, които заявяват: „Ние проповядваме само Евангелието. Ние носим просто то и истинското разбиране на Евангелието. Ние живеем само и строго по Евангелието. Отворете очи, вземете в ръце Евангелието, което ние ще ви подарим, и започнете да четете. Ще ви даваме очевидни коментари и ще видите, че православните просто са изопачили евангелските думи...”.

Тези проповедници се наричат протестанти. А тъй като при неотдавнашното господство на „теорията на отражението” най-сложните философско-методологически изследвания, разкриващи отношенията между субекта на познанието и неговия обект, бяха наречени „идеалистически измислици” и бяха забранени, то за човека, който не е чувал за Витгенщайн, Попър и Хусерл, е трудно да разбере, че всеки текст съществува само в интерпретация или, ако усилим акцента – текстът изобщо не съществува без четящия. Всичко, до което се докосне човек, той прави „свое”, върху всичко слага неизбежния отпечатък на своя жизнен и духовен опит, всичко разбира според мярката си. Не е трудно да се досетим, че гъркът, евреинът или египтянинът през *трети* век са долавяли в Евангелието нещо по-различно от американеца от *двайсети* век. И ако тази разлика е неизбежна – то как да изберем интерпретацията, която и исторически, и духовно би била най-адекватна на вярата на първите християнски общини?

Православието е пренесло през вековете онова осмисляне на проповедите на Исус от Назарет, което са дали първите, предимно близоизточните поколения християни. Разбира се, изначалният опит се е обогатявал и допълвал, с времето нещо е избледнявало, друго е пламвало по-ярко – но непрекъснатостта се е запазила. И според мен, тази традиция в прочита на Евангелието и исторически, и духовно е по-дълбока и по-достоверна, отколкото опитите за реконструкция, предприемани от американските мисионери по стадионните „Фестивали на Исус” и от телевизионните екрани. Това е *тяхното* виждане на Евангелието. Но дали то наистина е апостолско? Всеки сериозен културолог ще се съгласи с мнението на Константин Андроников: „Викът на Реформацията: *sola Scriptura* – по своята същност не е друго, освен полемичен аргумент“¹.

Джими Суогърт например реши да преразкаже в проповед по телевизията евангелската притча за безумния богаташ (Лук. 12:13-20). Кулминационният момент в неговата интерпретация изглеждаше така: „Тогава Господ го потупа по рамото и каза: „глупако, нощес ти ще умреш!“². Като чуеш такова нещо, неволно се замисляш: американските протестанти ли живеят и се учат „строго според Евангелието“, или четат Евангелието „строго по американски“?

Православното богословие честно утвърждава: ние тълкуваме Евангелието. Не можем да разберем Евангелието, без да го тълкуваме. Тълкуването е неизбежно и никакво пряко и абсолютно достоверно „отражение“ не може да има; изкушенията на Христос в пустинята показват до каква степен Писанието е несамодостатъчно: нали дяволът Го изкушава тъкмо с цитати от Писанието. „Дяволът и сега, както и при изкушаването на Христос, прибегва до помощта на Писанията, за да докаже възможността християнството да се отдели от Църквата“³.

И апостол Петър предупреждава: „никое пророчество на Писанието не е собствено (на пророка) тълкувание“ (2 Петр. 1:20). Ако Писанието се разбираше от само себе си, на ап. Павел нямаше да му се налага така дълбинно да го тълкува. Без негова помощ щеше ли да се разбере какво означава историята с двете жени на Авраам (Гал. 4:21-31)? Буквата не е достатъчна, нужен е Дух.

Трябва да мислим следователно как и в какво одеяние ще стъпим в тази „свята земя“, за която сме предупреждени, че там може да се стъпи само „без обувки“ (вж. Изх. 3:5). Там Сам Господ, със Собствена ръка ще открие в сърцето на човека последния смисъл на онова, за което Той е писал в Евангелието... „Този, който чрез познанието запазва в себе си Бога вече не ще има нужда да чете книги. Защо? Защото, имайки за събеседник Онзи, Който е вдъхновил написаните Божествените Писания ... сам ще бъде за останалите боговдъхновена книга“ – пише през Х в. преп. Симеон Нови Богослов⁴. За адекватното тълкуване на свещения текст е необходим известен вътрешен духовен опит, възхождащ към същия Източник, както и опита на авторите на Библията. Хората, които притежават този опит в пълнота, изобщо достижима за човека, Църквата нарича светци.

Според израза на о. Сергей Булгаков светците са „гении на религиозността“. Така той подчертава, че за това какво дава на човека придобитият духовен опит трябва да се съди не по неудачни-

ците и не по паденията, а по върховете. Както за смисъла на музиката съдим не по ресторантските шлагери, а по Моцарт и Бах, както за същността на живописата имаме представа не само от комиксите, така и духовният подвиг трябва да се оценява не само по познатата ни енориашка. Когато сравняваме хората, чието мнение се определя като най-важно за тълкуването на Евангелието в Православието и в протестантството, не може да не се отбележат различията, които посочва С. Н. Булгаков: „Професорите по богословие в протестантството са единственият църковен авторитет – те са вероучители и пазители на църковното предание. Протестантството в този смисъл е професорска религия; казвам го без никакъв оттенък на ирония или похвала, просто констатирам исторически факт”¹⁵. Ако се обърне внимание на избора на онези хора, чиито тълкувания се приемат за най-авторитетни, не е трудно да се види, че съотношението между Православие и протестанство е както между религията на монасите и религията на професорите.

Впрочем и тук трябва да се направи уточнение: казаното от Булгаков не се отнася до баптизма-адвентизма-петдесетничеството. За тези деноминации не може да се каже, че имат дълбока и разработена богословска традиция. Баптизмът изобщо е най-малко богословската от всички протестантски традиции. Може би тъкмо затова дойдоха да просвещават Русия не лютерани и англикани – представители на най-развитите конфесии (богословски и културно) в протестантския свят, а пратениците на най-примитивните американски секти. Ако някой си мисли, че протестантите, които днес пристигат в Русия, ще вземат със себе си Карл Барт или Бултман, Тилих или Молтман – грешат. Били Греъм е таванът. Той е „човекът отговарящ на всички въпроси”. И какво общо има този баптист с протестанта Бултман, който казваше, че Христос ни научи да живеем в непрекъсната тревога и загриженост... Впрочем, готов съм да взема обратно думите си за безкултурието на американските секти, но само в случай, че ми припомнят за някой велик художник-баптист, за дълбок философ-петдесетник, за голям мислител-адвентист или нежен поет от сектата с гръмкото название „Слово на живот”.

И тъй, най-различни хора се захващат да тълкуват Евангелието. Протестантите казват, че те просто проповядват Евангелието. Младежи от наскоро възникналите протестантски кръжоци заявяват, че в Библията всичко им е ясно, когато дори апостол

Петър признава, че в посланията на апостол Павел „има някои места мъчни за разбиране” (2 Петр. 3:16). Между другото, на посланията на Павел се падат две трети от Новия Завет... Но, може би в Евангелията на протестантите „всичко е ясно”? Нека тогава като начало да обяснят, защо евангелист Матей приписва пророчеството на Захария за трийсетте сребърника (Зах. 11:12-13) на Иеремия (вж. Мат. 27:9)⁶.

Така че в действителност протестантите не проповядват Евангелието, а *своето разбиране за Евангелието*. И това е неизбежно. Преди всичко защото Библията е достигнала до нас във вид на стари ръкописи. Новият Завет е представен в повече от 5000 ръкописа, а между всеки от тях има различия (изобщо неизбежни и неотстраними при ръкописно предаване на текста). Естествено, общо взето това са неволни грешки или непроизволни изменения на текста (вмъкване на езикови особености, характерни за дадена местност или век). Но на места има различен прочит, който променя богословския смисъл на цяло изречение, и в такива случаи изборът между различните ръкописи е интерпретацията на смисъла. В някои ръкописи, например, Евреи 2:9 се чете като „...по Божия благодат х< r i t i да вкуси смърт за всички”. А в други вместо х< r i t i е изписано хѵгѡм „далеч”. И тогава излиза, че Христос е вкусил смърт „далеч от Бога”, „извън Бога” (и този апостолски стих възкресява в съзнанието викът на Спасителя на Голгота: „Боже Мой, Боже Мой, защо си Ме оставил?!”)⁷ Бог е оставил само него, Исус, за да не остава вече никой от нас сам със смъртта...

Още един пример за различен прочит – молитвата на Христос на Тайната вечеря: „Отче Свети! опази ги в Твоето име, тях, които си Ми дал!” (Иоан 17:11 срв. 17:12). В синодалния руски превод преводачите подразбират в тези думи, че Отец предава апостолите на Сина. Но в редица ръкописи, на които се опират някои съвременни преводи на Евангелието⁸, се чете не „дадени” (омѵ дѵдѵкаѵ, наистина в това изречение би могло да се отнася само към учениците), а „дадено” (ѵ дѵдѵкаѵ, тоест единствено число среден род) и при такова изписване Христос говори именно за това, че Отец е дал името Си на Сина: „Отче Свети! опази ги в Твоето име, което си Ми дал!” Контекстуално по-логичен е онзи превод, който говори за предаване на името от Отца на Сина: нали във Фил. 2:9-11 апостолът казва, че „Бог ... Му даде име, което е по-горе от всяко име, та в името на Исуса да преклони колене всичко небесно, зем-

но и подземно, и всеки език да изповяда, че Исус Христос е Господ, за слава на Бога Отца”⁹. Синът „по-славно от тях (от ангелите) име е наследил” (вж. Евр. 1:4). Такъв прочит разрушава всички построения на „Свидетелите на Йехова”, защото излиза, че тъкмо Името Си, тоест името на Йехова Отец е дал на Сина Си.

В най-старите ръкописи на Свещеното Писание няма нито разредки между думите, нито препинателни знаци, нито главни букви. Например как да се прочете: „Гласът на викация в пустинята: пригответе пътя на Господа” (Мат. 3:3) или „Гласът на викация: в пустинята пригответе път Господу” (Ис. 40:3)¹⁰? В първия случай ние чуваме човек, който от пустинята, далеч от градовете, вика на гражданите: „Хей, вие там, в градовете! Гответе се: Господ ще дойде!”. Във втория случай това е глас, който се раздава на градския площад и призовава да се напуснат градовете, вместилищата на греха и пошлостта, и в пустинята, захвърлили износените дрехи на културата, да посрещнат Твореца на световите. В зависимост от препинателния знак смисълът значително се променя...

Къде да се напише главната буква? Да се слага или не главна буква в ап. Павловия стих: „нашето благовестие ... е закрито ... на невярващите от тях богът на тоя век е заслепил умовете” (2 Кор. 4:3-4)? Синодалният превод предполага, че „богът на тоя свят” е сатаната. (И го превежда така за радост на йеховистите, които, получавайки пример за назоваване с думата „бог” на същество, което не е бог, правят заключение: щом падналият ангел се нарича бог, това, че наричаме Христос бог съвсем не означава, че Той наистина е Бог). В края на II столетие Иринеи Лионски е четял така: „На невярващите от тоя век Бог е заслепил умовете” (Против ересите 3, 7, 1).

Протестантите, както и всички останали християни, проповядват Евангелието не на старогръцки и не на древните гърци. Значи те се опират на някакви преводи. Всеки превод е интерпретация. Трудът на преводача е творчески труд. И тъкмо защото компютърният превод е автоматичен, той отстъпва пред труда на преводача. Стремежът да се направи калка, буквално-подстрочен превод, понякога прави текста не просто неясен, но дори му придава съвършено лъжлив смисъл. До ден днешен у много православни предизвиква объркване църковнославянският превод на притчата за сеяча: „но отсетне дохожда при тях дяволът и грабва словото от сърцето им, за да не повярват и се спасят” (Лук. 8:12). Прочетѐ от-

чето по славянски този евангелски откъс и започва да проповядва... И понякога се раждат доста „диалектически“ тълкувания: значи, ако човек вярва, но греши, той не би могъл да се спаси, а ако не вярва, няма до го съдят толкова строго, и затова ще може да се спаси като езичник. И дори това, че тези думи изразяват желание-то на изкустителя, не се вземат под внимание... Славянският превод само буквално възпроизвежда гръцката конструкция. Синодалният руски превод дава като че ли противоположен текст: „за да не повярват и да не се спасят“; гръцката конструкция има същия смисъл, но се използва съществуващата в гръцката граматика възможност, при която една отрицателна частица се отнася едновременно до два глагола, по-точно до всеки един от тях. Славянският преводач е знаел тази конструкция, пожелал е да я приложи към славянския език, но тук тя не е паснала, и в резултат текстът на този стих е станал кошунствено непонятен.

Но не само граматиката крие изненади за преводача. Богословът-преводач не може да не си дава сметка, че всяка дума е многозначна, а това означава, че преводът е избор между няколко значения. Например, еврейската дума *аман* означава едновременно и знание, и вяра. В кой случай как да се преведе? Еврейската дума „алма“ (младочка) може да означава и девойка, и млада невеста. Когато пророк Исая възвестява: „Ето, Девицата (алма) ще зачене и ще роди Син“ (Ис. 7:14) той има предвид обикновено раждане на обикновена млада жена, или свързва промяната в съдбите на света и на Израил с чудото на Девствената майка? Един еврейски журналист от Москва предлага правилен, според него, превод: „Вижте, тази девойка е бременна“¹¹. Само едно не е ясно, защо пророкът е трябвало да възвестява толкова обикновен факт като нещо важно и обнадеждаващо. Така че работата е в избора на общия смисъл и съответстващото значение на отделната дума.

А как да се превежда разбираемо за хора от друга култура? Например в Библията думата „плът“ не винаги е антоним на „душа“, а най-често означава просто конкретно живо същество. Оттук следват изразите: „Аз съм Господ, Бог на всяка плът“ (Иер. 32:27); „Всяка плът ще узнае, че Аз съм Господ“ (Ис. 49:26); „Ще дохожда всяка плът пред лицето Ми на поклонение“ (Ис. 66:23). Но в езика на гръцката философия думата „плът“ е имала ясно определени антоними: „дух“, „душа“, „ум“. Без да забележи това различие талантливият православен богослов от средата на IV век Аполинарий се

хваща в капана: изразът на апостол Иоан „и Словото стана плът” той възприема като потвърждение, че Христос не е бил с човешка душа... И се оказал еретик.

Още един пример за влиянието на разликата не само в културите, а и на епохите върху превода и възприемането на библейския текст: апостол Павел пише, че сега ние съзерцаваме тайните на Царството Христово „като в огледало” (славянският превод пак е буквално точен: „якоже зерцалом”). А руският синодален превод казва „като през замъглено стъкло“ (1 Кор. 13:12). Във възприятието на съвременния човек това са две противоположни неща. Да кажеш *аз виждам като в огледало, отразява се като в огледало* означава да се признае висша достоверност на наблюдението. А „като през замъглено стъкло” носи нюанс на досещане, предполагане, неточност на видимата картина. Контекстът на апостолското послание клони към втория вариант: „виждаме сякаш в разгадаване, сякаш през мътно стъкло”. Но в гръцкия текст все пак е „огледало”. Всичко се изяснява като си спомним, че в стари времена огледалата не са били като нашите, „венециански”, а метални, предаващи твърде приблизителен и доста изкривен образ. Затова изразът „отразява се като в огледало” означава именно „с неизбежни изкривявания”. Руският преводач вярно е предал смисъла на този израз, като е пожертвал буквалната филологическа точност.

А вече съвсем извън рамките на боравене с речник излиза трудът по превода на Евангелието на езика на други, небиблейски и неевропейски култури. Преводачите на Евангелието на китайски език, например, са стигнали до извода, че единственият начин да се преведе известният стих от Иоановото Евангелие „В начало беше Словото”, е да се напише „В начало беше Дао”, употребявайки название, прието в даоизма за жизнен принцип, управляващ света.

А как да се преведе „Аз съм Хлябът на Живота” за народи, които не ядат пшеничен хляб и живеят само с ориз? Хлябът там се сервира само в ресторанти за европейци, и затова за китаеца буквалният превод на „Аз съм хлябът на живота” ще звучи също както за руснака „Аз съм хамбургера на живота”. Наложило се да се преведе по смисъл, а не според речника: „Аз съм Оризът на Живота”.

Още една показателна сложност: в 1 Кор. 3:6 Павел така разказва за израстването на Църквата под съвместното влияние на двама проповедници: „Аз насадих, Аполос полива, ала Бог *нап-*

рави да израсте”. За нас е разбираемо. За страните от Близкия изток, където има суша, е разбираемо. А за вьетнамците? Оризът и без това расте във вода. Защо трябва да го поливат? Наложило се да изучат по какъв начин те вършели полската работа и да изтъкнат втората, след засаждането, необходима земеделска операция: „Аз посадах, Аполос привързваше кълновете към пръчиците”.

А може ли да се прави онова, което не е описано и не е препоръчано в Евангелието? Например, в Евангелието има думи за това, че Христовото учение ще бъде проповядвано на учениците Му „от покривите”. Може ли това да се разбира като призив да се проповядва Евангелието по телевизията? И – още по-важен проблем: мога ли да смятам, че в наши дни е достатъчен критерият за различаване на религиозната лъжа от евангелската истина, предложен от апостол Йоан: „всеки дух, който не изповядва Исуса Христа, дошъл във плът, не е от Бога”? Сektата Аум Синрике, например, признава (за разлика от онези стари еретици-докети, с които е полемизирал апостол Йоан), че Христос е имал човешка плът, че Той не само е изглеждал като човек, но наистина е бил такъв. Това достатъчно ли е, за да признаем Аум Синрике за истинско християнско движение?

А нужно ли е непременно да изпълняваме всичко, предписано от Писанието буквално? „А ти, кога постиш, помажи главата си” (Мат. 6:17). С какво мажат главата си протестантите, когато постят? С дървено масло, каквото е имал предвид Христос ли? Или смятат, че е възможно да се заменят древните козметични средства със съвременни и да се използва продукцията на компанията Procter & Gamble? И изобщо – наистина ли постът трябва да започва с това, да се намазва главата с нещо блестящо? Или протестантите ще се съгласят с *тълкуването*, че смисълът на този съвет на Спасителя изобщо няма отношение към козметиката, а се състои в предупреждението твоето постническо усърдие да не бъде бремене за околните? ... Както отбелязва Честъртън, „истинският човек лесно се познава – той е с болка в сърцето и с усмивка на лицето”.

В Библията има и езикови обрати, допускащи точно противоположно разбиране. Пример за това колко силно могат да се разминават едни и същи текстове при прочитането им, ни дава прочутият съвет на апостол Павел: „Всякой да си остава в званието, в което е призван. Роб ли си призван, да не те е грижа; но, дори и ако

можеш да станеш свободен, *още* повече се възползвай *от робството*” (възползвай се от по-доброто) (1 Кор. 7:20-21).

Лутер превежда този текст като призив за постигане на свобода: по-добре се възползвай от тази възможност. Църковнославянският превод предлага противоположна трактовка: „Но още и можеш свободен бити, болше поработи себе”. Гръцкият източник говори неутрално: „избери по-доброто”, без да изяснява кое за човека е по-добро в тази ситуация.

Особеностите на славянския превод не са свързани с възможно граматическо неразбиране. Иоан Златоуст, за когото гръцкият е бил роден език, в тълкуването си на това послание на апостол Павел също предлага оставането в робство. Значи въпросът е в личните смислови предпочитания, а не в знаенето на граматиката, което впрочем се потвърждава от съвременния превод на Библията на френски език, пресъздаващ сложната конструкция на апостол Павел като „обърни в полза положението си на роб” (*mets plutôt à profit ta condition d’esclave*). Става дума, то се знае, за ползата за душата.

Навярно е невъзможно това да се обоснове теоретически. Но зад него стои някакъв странен и много важен опит на душата... Във всеки случай няколко свещеници, минали през лагерите, са ми разказвали за времето на робството си като за време на най-голяма духовна, вътрешна, молитвена свобода...

Човекът от късната античност и от Византия е имал по-голям опит в несвободата, отколкото съвременният западен човек. И в този опит на страдания и болка навярно се е откривало нещо по-голямо, отколкото може да разбере съвременният човек със средноблагополучна съдба... Монашеството, което толкова релефно открие и формулира православните пътища за придобиване на духовност, се е родило от търсенето на по-тесен и по-труден път, поточно – от постигнатото знание, че „в рая няма неразпнати”, а дървото на познанието, дървото на живота, е кръстното дърво...

За опростената протестантска трактовка на този стих, както и на много места от Писанието, може да се каже с думите на св. Григорий Богослов: „Апостолско слово, само че не по апостолски разбрано и изричано”¹².

Освен това, всеки християнин и всяка деноминация си имат своя „конфесионална слепота”: те просто не забелязват едни или други текстове от Писанието. Знаят ги, четат ги, но не им прида-

ват значение. За католика например в Евангелието няма по-скъп стих от думите на Христа, казани на Петър: „Ти си Петър и на този камък Аз ще съградя Църквата Си”. Под „Петър” – камък, католиците разбират всеки пореден римски папа. Православните, следвайки Ориген, твърдят, че става дума не за личността на Петър, а за вярата на Петър. Вярата в Исус като в Христос, като в Син Божи, е онази скала, върху която се изгражда животът на християнина, новото съдружие от хора, новата Църква. И затова православните не споделят ентузиазма на католиците във връзка с този стих. За адвентистите пък любим стих е заповедта да се спазва съботата. Те не забелязват новозаветните повестувания за апостолските събирания „в първия ден на седмицата” (Деян. 20:7), „като отмина съботата”. Колкото православните и да показват на протестантите старозаветните повели за създаване на изображения на херувимите – нашите опоненти пак не виждат никакви други библейски свидетелства за изображенията, освен едно „не прави никакво изображение”.

Напротив, съществуват конфесионално-преувеличени разширения на смисъла на някои библейски стихове. Например протестантите упрекуват православните за това, че в нашия църковен живот съществуват практики, обреди и вероучителни формули, които буквално не се предписват от Библията. За да оправдаят убеждението си, че човечеството не е в състояние с нищо и по никакъв начин да обогати опита си след като Библията му е дадена като дар, че нищо друго, ново (разкриващо Библията в многообразието на човешкия живот и на историята) вече не може да има, те цитират заключителния стих от книгата Откровение: „И аз свидетелствувам всекиму, който слуша пророчествените думи на тая книга: ако някой прибави нещо към тях, нему Бог ще наложи поразите, за които е писано в тая книга; и ако някой отнеме нещо от думите на книгата на това пророчество, Бог ще отнеме дела му от книгата на живота и от светия град и от написаното в тая книга” (Откр. 22:18-19). Това е печатът с който апостол Иоан запечатва книгата си. На какво основание трябва да се смята, че този печат се отнася до цялата Библия? Иоан предпазва от изкушението да се допълва даденото му Откровение с други видения, сънища и гласове. Това е напълно разбираема предпазливост. Иоан няколко пъти повтаря „тая книга”. А Библията не е книга, а „книги” (biblîa – множествено число от гръцкото βιβλίον – книга).

„Книга на пророчествата“ – това е Откровението, а не Библията като цяло (включваща такива послания на апостол Павел, които са чисто пастирски, а не пророчески: към Филимон, например).

Когато Иоан е писал тези думи, никакъв Нов Завет (в смисъл сборник от апостолски книги) просто не е съществувал. Едва през II столетие Маркион за първи път събира и представя различните книги в едно. Още повече – чак до пети век в Източните Църкви тъкмо книгата Откровение не е била включена в сборниците с новозаветни текстове (преди всичко въз основа на евангелските думи: „Законът и пророците до Иоан“ (Кръстител) – Лук. 16:16. „Книга на пророчествата“ написана след смъртта на Иоан Кръстител, като че ли нарушава тези думи на Спасителя. Фактът, че Библията завършва с книгата Откровение не се обяснява с това, че тя е нещо по-важно от всичко казано до тогава, а само с това, че тази книга е влязла в състава на Библията по-късно от останалите. В крайна сметка се създава илюзията, на която се оказват подвластни протестантите: заключителните думи на Откровението те възприемат като финални думи на цялата Библия, отнасящи се пак до нея цялата. А православната традиция до днес пази нееднозначното си отношение към тази книга. Признавайки нейната Боговдъхновеност, Църквата не смята нейното познаване за безусловно необходимо за спасението на всеки християнин: книгата Откровение е единствената новозаветна книга, която в нашата литургическа практика не се чете в храма. Както ни показва историята, тя – книгата на многозначните пророчества – естествено става любим предмет за сектантските спекулации и фантазии¹³. А в Православието има надежда, че в преддверието на събитията, описани в Апокалипсиса, Господ ще даде на Църквата тълкувател, който ще предупреди: сега е времето на Апокалипсиса, елате и вижте, разгърнете книгата и се подгответе (едно от преданията, съществуващи в Православието, но незакрепено на вероучително равнище, ни казва, че апостол Иоан не е умрял (срв. Иоан 21:22-23), а жив се е възнесъл на небето и в края на времената ще се върне при нас с Илия и Енох, за да могат заедно да се противопоставят на антихриста).

Протестантското тълкуване на заключителните думи на Откровението не взема под внимание и обстоятелството, че апостол Иоан сам е нарушил собствената си заповед. „Откровението се появява малко преди нашето време, но почти през нашия век, в края на царуването на Домициан“ – пише в края на второто сто-

летие св. Иринеи Лионски (Против ересите. 5, 30, 3). Домициан умира през 95 година. Следователно, Откровението е написано преди 95 година¹⁴ (много съвременни библеисти са склонни да отнасят Апокалипсиса към 50-те години на I век, смятайки го изобщо за първа книга от новозаветния канон). Що се отнася до Евангелието от Иоан, то единодушно се датира към последните години на първото – началото на второто столетие. По такъв начин Откровението не е последната книга на апостол Иоан. Впрочем, апостолът е нарушил не собственото си обещание, а само баптисткото разбиране на неговата мисъл.

Освен това, православните нямат никакво намерение да добавят нещо към книгата на апостол Иоан (или към цялата Библия), както нямат намерение и да премахват нещо от нея. Протестантското тълкуване на Иоановия стих всъщност е не само забрана да се пишат други книги. Това е изобщо забрана на всякакво религиозно творчество. И е логично, че самите протестанти го нарушават. Те не се ограничават само с преиздаването на Библията, но сами пишат книжки, в които се препоръчват правила на поведение и формули на вярата, липсващи в Библията. Пишат и брошури с препоръки за половото възпитание на подрастващите, и как най-успешно да въртим бизнеса си, и как да организираме театрализирано мисионерско шоу, и в какво точно се провинява Православие-то. В Библията нищо подобно не може да се прочете.

В края на краищата протестантите вярват в Светата Троица и употребяват този термин. В Библията го няма. Той е въведен през II век от св. Теофилакт Антиохийски и точно резюмира библейското откровение за Бога. Но в Библията въпреки това липсва¹⁵. Също както липсват и любимите протестантски изрази: „Божият план за спасение” или „Приеми Христа като свой личен Спасител!”.

Освен това протестантското разбиране сблъсква в непримиримо противоречие последните изречения на двете Иоанови творби: Апокалипсиса и Евангелието. Едната казва: „Не добавяй нито дума!”, а другата утвърждава, че „цял свят не би побрал написаните книги” (Иоан. 21:25). Тайната на Христос, тайната на Неговото възкресение и живот в човешките сърца е такава, че с никакви думи не може да бъде изчерпана.

И тъй, протестантите би следвало с по-слаб ентузиазъм да цитират на православните Иоановия стих, който уж забранява написването и изучаването на книгите на светите Отци.

Пример за неуместно-разширително тълкуване на библейския текст е адвентисткото разбиране на 16-а глава от книгата Откровение. Адвентизмът, доловил вярно интонацията на старозаветния песимизъм, който не допуска безсмъртие (още повече – радостно безсмъртие) на душата, не забелязва, че в Новия Завет се появява съвсем друг възглед по този въпрос. Доколкото за християнина все пак е неудобно да обосновава възгледите си, опирайки се изключително на старозаветни текстове, адвентистите търсят в Новия Завет указания за едновременната смърт на душата и тялото. И се получава, например, нещо такова: „Думата *псюхе* се използва както за живота на животните, така и за човешкия живот (Откр. 16:3) ... *Псюхе* не е безсмъртна, тя подлежи на смърт (Откр. 16:3)”¹⁶. Но в Откровението (16:3) се казва: „Вторият Ангел изля своята чаша в морето: и то стана на кръв, като кръвта на убит човек; и всичко живо в морето измря”. Нима гибелта на рибите е доказателство за това, че човешката душа е смъртна? Пред нас е пример за явно тълкувателско насилие над библейския текст...

Още един тип неизбежна интерпретация – изборът на акцент: какво по-често се цитира, какво по-рядко. Всеки проповедник си има любими цитати. В Библията няма подчертавания, няма ясни обозначения: „този стих е по-важен от предходните”. Затова изборът на едно или друго място като по-важно, постоянно припомнящо се, е все същият начин на интерпретиране. Луисовият душевадец, препоръчвайки как да се възпре човек от истинско въвеждане в църквата, съветва той да се насочи към енорията на някой свещеник, чийто метод на служене според него е възхитителен: „За да избави миряните от *трудностите*, той е премахнал много неща и сега, без сам да забелязва, всичко се върти ли върти по малкия кръг на любимите му петнайсет песнопения и дванайсет четения, и можем да не се тревожим, че някоя истина, досега незабелязана нито от него, нито от енорияшите му, ще стигне до тях чрез Писанието. Но възможно е пациентът ти да не е достатъчно глупав за тази църква, или все още да е недостатъчно глупав”¹⁷.

Отдавна е известно изкуството да се преиначава смисълът на текста чрез тенденциозен подбор и разполагането на цитатите из него. В епохата на късната античност дори се е появил особен жанр на „омироцентоните”: желаещите вземали от поемите на Омир отделни стихове и с тяхна помощ съставяли сюжети, напълно разминаващи се с Омир. Някой си Осидий Гета скалпил от текстове на

Вергилий своя трагедия „Медея“. Да се направи външно ефектен собственооръчен текст от Библията също не е трудно. Още св. Ириней сравнява еретиците със създателите на омироцентоните или с хора, които правят образа на куче или лисица от късчета мозайка, изобразяваща царя (Против ересите 1, 9, 4 и 1, 8, 1).

Така че изборът на цитати (и съответно кръгът от неизбежно пропускане на определени библейски текстове, които според проповедника не се отнасят към интересуващата го тема) е също интерпретация. Интерпретационен е и отговорът на въпроса – за разрешаването на какви именно конкретни жизнени и църковни ситуации да си припомним едно или друго място от Писанието? Трябва ли да си мисля за думите на Христос „Бъдете като птиците небесни“ преди да започна обяда? Птиците небесни, както се знае, не си служат с нож и вилица. Нужно ли е християнинът да кълве обода си? Или трябва да намеря духовния, символичния смисъл на тези думи?

Тъкмо в това е основният въпрос на библейското богословие: към коя точно жизнена, конкретна, съвременна ситуация да се прилага един или друг текст от Библията. Ето например колко „находчиво“ отговаря един протестантски богослов на въпроса може ли жена да бъде пастор, старейшина или епископ на Църквата: „Дайте да разгледаме онези качества, които трябва да притежава пасторът или епископът, и да видим дали жената има необходимите качества? *Епископът трябва да бъде мъж на една жена* (1 Тим. 3:2). Жената притежава ли такова качество? Може ли жената да бъде мъж на жена си?“¹⁸.

А инквизиторите (във всички вероизповедания) смятали, че професионалната им дейност е оправдана от думите на Христос за грешника, комуто е по-добре да надянат воденичен камък на шията и да го хвърлят в морските дълбини (виж Мат. 18:6). Имал ли е предвид Христос, че тъкмо Торквемада трябва да надява този камък? Христовите думи призив за действие, ли са или само предупреждение? За да оправдае полицейското настървение ли е казал именно тези думи Христос? Изобщо – когато ми се иска да призова всички проклетия (и земни, и небесни) върху главата на еретика – трябва ли да си припомним тъкмо този стих от Евангелието или друг един, в който Христос много строго предупреждава учениците си да не смеят да скубят плевелите (Мат. 13:29)?

От друга страна – от какво да се ръководи съдията-християнин

по време на работата си? Трябва ли да помни благословието на апостол Павел („началникът ... не напразно носи меч” – Рим. 13:4), или тъкмо в работната си сфера е длъжен буквално да се ръководи от призива на Христос да прощава седемдесет пъти по седем (Мат. 18:22) и да осъжда само суперрецидивистите, а на онзи, който е убил или изнасилвал за първи или за стотен път само да отправя покани за неделните събрания?

Определянето на случаите или лицата, към които се отнася даден библейски стих, е традиционен предмет на междухристиянските спорове. Кои повели на Христа се отнасят за всички християни, а кои само за апостолите? „Каквото свържете на земята, ще бъде свързано и на небето; и каквото развържете на земята, ще бъде развързано и на небето” (Мат. 18:18), – тези думи засягат само апостолите и епископите, или се отнасят до всеки християнин? За какво точно става дума – че всички правила и решения на апостолите и техните приемници ще се потвърждават от Небето, или че от онава, което човек събере в душата си и което изхвърли от нея през дните на земния си живот, зависи образът на неговата вечност?¹⁹

Въпросът за интерпретацията на Библията е въпрос как човек разбира собствения си живот. Какъвто виждаш себе си, такава е и собственото ти отражение в Писанието. Например човек е преживял някакъв опит във видението на духовна светлина. Той се стреми да изтълкува опита си през призмата на Библията. А в нея се говори за два свършено противоположни източника на духовна светлина: съществува светлината на Преображението, Таворската светлина, а има и светлина на съблазънта, възприемана като светене на сатаната, приел образа на ангел на светлината (2 Кор. 11:14). Та кой от тези два феномена се е намесил в живота ми?

Пак и пак повтарям: от избора на човека, от остротата на духовното му зрение зависи на коя именно страница от Библията той ще се разпознае (така „разбирайки” я, тоест придавайки ѝ собствения си личнопреживян смисъл). Много ни се иска да се познаем тъкмо в най-извисените и чудесни библейски събития. Кое може да е по-поразително от дадения на апостолите дар на Петдесетница? И защо се чудим, че множество сектички се обявяват за съучастници в Петдесетница и за владетели на този дар. Но наистина ли тяхното неистово бърборене е онзи дар, който са получили апостолите? Не е ли то по-близо до трансa на езическите лъжепророци? За харизматичните неопетдесетнически движения се налага да кажем,

че това е плашещо съвместяване на християнска теория („евангелизма“) със съвършено окултна практика. В края на краищата дарът да се говори на различни езици е бил даден на апостолите, за да проповядват. Това е бил дар да се разбират със сърцата си, възможност да говорят на езика на всеки човек без посредничеството на преводач. Но петдесетническите и харизматичните лидери, пристигащи в Русия отвън, кой знае защо не произнасят проповедите и молитвите си на руски. На ангелите те нещичко проповядват на „ангелски езици“, ала към руснаците могат да се обръщат само чрез преводач... Значи и „дарът“ им не е апостолски, а чисто и просто спиритически. Веднъж като отговор ми изтъкнаха, че, видите ли, точно е установено, че лидерът на местната неопетдесетническа енория веднъж в пристъп на глосолалия е произнесъл правилно няколко изречения на китайски език. Ако той беше произнесъл тези думи в Шанхай – би било чудо. А да ги произнесеш в руско градче си остава само странен фокус (кому тук да проповядваш Евангелието на китайски?). Хубаво щяха да се наредят апостолите, ако в Етиопия бяха проповядвали на руски, а по бреговете на Днепър на китайски!

Но както в Библията има страници, в които всеки иска да се познае, така има и страници, които християните много рядко и твърде неохотно се съгласяват да приложат лично към себе си и към своята общност. Това са горчивите думи на Спасителя за фарисеите: „И онова, което каза нашият Господ, негодувайки срещу фарисеите, аз прилагам по отношение на нас, днешните лицемери ... не връзваме ли и ние бремена тежки и мъчни за носене и не ги ли туряме върху плещите на човеците, а сами дори и с пръст не искаме да ги помръднем (Лук. 11:46 Мат. 23:4)? Не вършим ли и ние всичките си работи, за да се покажем пред хората (Мат. 6:5 Мат. 23:5)? Не обичаме ли и ние да сядаме на първото място на гошавките и на събранията, ... а онези, които не много усърдно ни оказват такава чест, не се ли превръщат в наши смъртни врагове? Не сме ли взели ключа на знанието и не затваряме ли с него Царството небесно пред човеците, вместо сами да влезем и на тях да дадем да влязат? Не обикаляме ли и ние море и суша, за да спечелим един последовател и когато успеем, правим го син на геената дважд по-лош от нас (Мат. 23:15)? Не сме ли водачи слепи, които комара прецеждат, а камилата поглъщат (Мат. 23:24)? Не чистим ли чашата и блюдото отвън, а отвътре те са пълни с гра-

беж и неправда (Мат. 23:25)? Не зидаме ли паметници над гробовете на мъчениците и не украсяваме ли ковчезите на Апостолиите, а сами сме подобни на техните убийци?”²⁰.

А понякога Библията твърди неща, просто противоречиви. И тогава кой от разноречивите тезиси трябва да изберем? Апостол Яков пише: „Нали *с дела* се оправда Авраам ... като положи върху жертвеника сина си Исаака?” (Иак. 2:21). А апостол Павел говори обратното: „*С вяра* Авраам ... принесе в жертва Исаака” (Евр. 11:17). Яков казва: „Нали *с дела* се оправда и блудницата Раав, като прие съгледвачите” (Як. 2:25). А Павел настоява: „*С вяра* блудницата Раав, като прие благосклонно съгледвачите, не загина заедно с неверниците” (Евр. 11:31). Тогава спасението чрез вярата ли се осъществява, или чрез делата? Това е класическият спор между протестантските и католическите богослови, и всяка страна си има свой запас от цитати. Разноречието в библейските текстове довежда Лутер до там, че той решава да съгласува катехизиса си с Библията посредством ножиците: като обяви посланието на Яков за фалшиво. А в православното възприятие вярата сама по себе си е събитие. Събитието на вярата, разтворена в покаяното обръщане, е „онази промяна на съзнанието, която прави видимото отново проницаемо за невидимото”²¹.

Ясно е, че такива интерпретации вече са извън областта на филологията и започват да влияят върху практиката на духовния живот.

А нали в Библията има пророчества и така ни се иска да им намерим разбираемо тълкуване, да ги приложим в живота ни, към съвременниците ни, (а най-важното – към враговете ни). Както например направи през 1979 г. американският телевизионен проповедник Джери Фалуел: „В 38-а и 39-а глава от книгата на пророк Иезекиил четем, че страната (която ще въстане против Христа и ще нападне Израил откъм север) се нарича Рош. Иезекиил споменава два града в Рош, наричайки ги Мешех и Тубал. Тези имена поразително приличат на Москва и Тоболск. Тези два града днес са най-големите в Русия.”²² Вярно, Тоболск дори не е областен център, но заради разпалената интерпретация, толкова добре поддържаща „кръстоносния поход” на Рейгън, тази поддръжка може и да се пожертва.

Кое библейско пророчество се сбъдва сега? „Викат ми от Сеир: вардачо, кое време е през нощта?” (Ис. 21:11). Кое приближава

в наше време: разсъмването („вардачът отговаря: приближава утро, но е още нощ” (Ис. 21:12), или нощна тъма („вече е по-късно, отколкото ни се струва”). В Библията има заплашващи и обнадеждаващи пророчества. И всяка епоха търси себе си в библейското огледало, всяка епоха се вглежда в Библията с неизменния въпрос: какво е казано тук за мен? Поведението на човека и на общността твърде силно ще зависят от това, дали смятат, че се приближава нощното време на „последната битка”, или са убедени, че край епохата на „невиждан прогрес” вече са заблестели светкавиците на „цивилизацията на любовта и мира”. Има библейски текстове, които сякаш обещаваат благоденствие на земята като резултат от световния исторически процес. А има и такива текстове, които предупреждават, че Царството Божие не е от този свят, че Духът на това Царство е именно онзи Дух, който не изхожда от света и светът не може да Го приеме, и че любовта в нашия свят може да влезе само разпъната...

Самата двойственост в естеството на Библията още по-упорито подтиква ума и духа към действие. В нея има Стар и Нов Завет. Не можем да приемем Стария Завет изцяло и буквално – в такъв случай бихме станали юдеи. Не можем да го отхвърлим изцяло и напълно – така бихме се превърнали в гностици. Значи, трябва да приемем Стария Завет, но да го „обезопасим” чрез новозаветно преосмисляне на старозаветните текстове. Това означава, че необходимостта от въцърковяване на Стария Завет изисква той да бъде подложен на най-напрегната и най-проникновена ексегетика. Ето въпросът, стоял и пред първите християни – пред апостолите: кое от старозаветните предписания се отнася и до християните и кое вече е останало в миналото? Спорът не е стихнал и днес. Адвентистите например настояват на старозаветните ограничения в храната, на задължителното празнуване на съботата. Протестантите като цяло пренасят в съвременния свят старозаветната забрана спрямо изображенията. При това те сякаш не виждат, че старозаветните забрани да се изобразяват чужди богове не се отнасят до изображенията на *Христос*. В православните среди и до днес се водят спорове могат ли да се ядат продукти, съдържащи животинска кръв²³.

Необходимостта да се изясни отношението към Завета, станал Старо, принудило християнските мислители да изработят сложно, пронизано с историзъм отношение към Библията. Оказва се необ-

ходимо да се признае, че Божествените заповеди се променят в зависимост от духовното израстване на хората²⁴. И се оказва, че тъкмо реалната, исторически конкретна общност от хора (Църквата) е била поставена пред необходимостта да направи своего рода „инвентаризация“ на библиотеката на Писанието: кое любовно и благодарно да целуне – и все пак да остави в миналото или в алегоричните тълкувания, и кое да вземе със себе си и да не се разделя с него до свършека на света.

Ако пък някой човек настоява, че той или неговата енория живеят точно по Библията (за разлика от православните, самоволно модернизиращи библейското учение), към него можем да се обърнем с думите на Тарас Булба: „Я се обърни, сине!“. Дай да погледна пояса ти. Ако точно изпълняваш всички заповеди в Библията – винаги трябва да носиш със себе си лопатка: „освен оръжието си, трябва да имаш лопатка; и кога да клекнеш във от стана, изкопай с нея (яма) и пак зарови (с нея) поганта“ (Втор. 23:13). Санитарната норма е разбираема и необходима в страна, където няма канализация. Мечовете („оръжието си“) апостолиите са носели със себе си. Възможно е да са носили и лопатки. Защо не ги носят протестантите? Ще кажат, че старото е отминало и отменено с настъпването на благодатта ли? – Аз ще се съглася. Но на свой ред ще помоля: ако не ви харесва да ви обвиняват, че не изпълнявате старозаветните предписания за носенето на лопатки, тогава и вие престанете да обвинявате православните, че нарушават старозаветните предписания за неизобразимостта на Бога.

Доколко поведението на човека може да се променя от прочетеното в Библията и доколко прочитането на Библията зависи от саморазбирането на човека, се вижда от историята на Америка.

Протестантите се чувстваха в Америка като „нов Израил“. Протестантският рефлекс е: всяка ситуация от живота си подвеждай под онази библейска колизия, която ти се струва аналогична, подходяща именно за дадения случай. А Библията разказва за възхода на Израил в обетованата земя. Ето и ние сега сме на прага на нова земя... И всичко толкова си прилича, така съвпада. Езическият Египет – това е изпадналата в езичество католическа Европа. Фараонът е папата. Мойсей е Лутер. Новият Израил са протестантите. Както евреите са били потискани в Египет, така и ние изпитахме на гърба си ненавистта на католическа Европа. Плаването през Атлантика е новият Изход. А Америка е, естест-

вено, новата обетована земя.

Протестантите видяха в Америка нова Палестина, нов Ханаан. Старият Ханаан бе населен с езичници. Америка също бе пълна с индианци-езичници. И тъй, историческите летописи на Стария Завет пророчески възвестиха съдбата на нас, протестантите. Значи всички заповеди, които Бог тогава е дал на евреите, се отнасят и за нас. Каква е била участта на филистимците, ханаанците и на другите поклонници на Ваал, отказващи да предадат земята си във владение на пришълците? Какво Бог заповяда на Мойсей и на Иисус Навин да сторят с онези езичници, на чиято земя Той доведе Израил? „В същото време Иисус, като се върна, превзе Асор и царя му уби с меч ... и избиха с меч всичко живо, що беше в него, като предадоха (всичко) на заколение: не остана нито една душа; а Асор той с огън изгори. И всички градове на тия царе Иисус превзе, и царете им с меч изби, като предаде всичко на заклятие, както бе заповядал Мойсей, раб Господен ... А всичката плячка от тия градове и (всичкия) добитък си разграбиха синовете Израилеви; а всички люде избиха с меч, тъй че всички бяха изтребени; не оставиха (от тях) ни една душа. Както бе заповядал Господ на своя раб Мойсея, тъй Мойсей заповяда на Иисуса, а Иисус тъй и направи ... Тъй превзе Иисус цялата оная планинска земя ... и равнината, и планината Израилева” (Нав. 11:10-16).

Протестантският лозунг: „само Писанието” доведе до такова възприемане на Библията, при което Старият Завет не се преобразява в Нов, а механически се съединява с него. Съответно, войната с индианците получи у американските протестанти религиозна санкция. Така протестантският буквализъм в четенето на Библията даде религиозно основание за геноцид на коренното население на Америка²⁵. А каква е гаранцията, че протестантите, пристигащи сега от Америка в Русия, ще се отнасят тактично към туземно-православната култура? При неправилно разбиране даже Библията може да стане опасна и за самия човек, и за околните...

И какво проповядват протестантите? – Само *своето* разбиране на Евангелието. Ако беше иначе – нямаше да има стотици секти, настояващи за чистотата на своя „евангелизъм” и утвърждаващи направо противоположни неща. Адвентистите отричат безсмъртието на душата, а баптистите, опирайки се на същата Библия, го признават. Петдесетниците не признават за християни всички онези, които не изпадат заедно с тях в състояние на екстаз. Едни про-

тестантски енории казват, че Христос е с бедните и страдащите, а други, че той е именно с богатите („благословението на богатството“). Според изчисленията на един протестантски историк днес „в света се наброяват около 22 000 различни протестантски конфесии, вероизповедания, секти и т. н.“²⁶.

Във всички религиозни традиции по света единството на текста се определя изключително от единството на традицията при неговото тълкуване. Затова още в стари времена св. Иларион Пиктавийски е казал, че „Писанието не е в думите, а в разбирането“ („scripturae enim non in legendo sunt, sed in intelligendo“ – на Константин Август, 2:9). Значи, когато протестантът казва: „Еди кое си мнение на православните противоречи на Библията“, всъщност той има предвид, че еди кое си мнение на православните противоречи на *неговото* разбиране на Библията. И преди тържествуващо да възкликне: „Така казва Библията!“ струва си той (както всеки човек) макар и за миг да се замисли: а точно така ли е в Библията – може би така говоря аз самият и онзи доцент, чиито лекции слушах миналия месец?

Надявам се разбирането на това обстоятелство да помогне на много православни да спорят с протестантите. Та нали е много трудно да се решиш да дискутираш с Библията. А да спориш с човек е лесно. Полемиката с протестантите не е полемика на православните с Библията. Тя е чисто и просто диспут с хората. Хора, които, както и ние, могат да сбъркат.

Християнските вероизповедания и историческите епохи

Три са вероизповеданията, които днес представляват християнския свят: Православието, Католичеството, Протестанството. Всяко от тях носи печата на епохата, в която се е създало.

Православието е античното християнство. Ние сме старообрядците на Европа: вярваме така, както европейците преди хиляда години. Ние сме Европа на Боеций, на Августин, на Тертулиан, на Амвросий. Православието е онзи прочит на Евангелието, онзи начин на живот в Христа, който се е оформил в епохата на късната античност.

Когато гръцката философия в лицето на Плотин достига зенита си, през същия век и в същия град твори човек, наречен „баща на православното богословие” – Ориген. Св. Василий Велики и св. Григорий Богослов успяват да завършат атинския (все още езически) университет преди залеза му и навреме съветват учениците си да вземат в християнския си път големите езически автори¹.

Именно IV в. е централен в историята на Православието – той е „златният век на светоотческата писменост”, време, когато се приема Символът на вярата, време, когато се ражда монашеството и окончателно се оформя структурата на църковния организъм. Преди нашествието на варварите християнството успява да намери основните си форми. И до днес те са запазени в общи линии в Православието в такава степен, че според наблюдението на А. Харнак, прочутия протестантски историк на Църквата, Православието оттогава не се е променило: „Ще ви помоля да загърбите столетията и да преминете към разглеждането на гръцката

църква във вида, в който тя съществува сега и който е останал в нея съществено непроменен в продължение на повече от хиляда години. Между трети и деветнайсети век в църковната история на Изтока ние не виждаме никаква дълбока разлика... Очевидно народите, принадлежащи към Православието, оттогава не са преживели нищо, което би могло да направи църквата им непоноси-ма и да ги накара да поискат реформи”².

Харнак говори за това с интонация на презрение: ето, видите ли, за хилядолетие и половина православните така и не са мръдна-ли напред. Но все пак дори и той е поразен от загадката за неиз-менността на Православието. То така е „паснало” на гърците и славяните, че всички опити за църковни реформи е трябвало да се налагат на хората отгоре – и всички те, след успехите през първото десетилетие, пак са угасвали в масата на народа на Църквата. „Ру-сия не само прие християнството, но го обикна от все сърце, отво-ри за него душата си, даде му най-доброто от себе си. Тя го прие в имената на хората си, в пословиците и личбите, в начина на мисле-не, в задължителния молитвен ъгъл в селската къща, взе символа му за всеобща закрила, с имената на неговите светци замени всеки друг календар, целия годишен кръг на трудовия си живот, даде най-хубавите места в окръзите си за негови храмове, на службите му – разсъмването си, на постите – издръжливостта си, на празниците му – свободното си време, на странниците му – покрива си и крайщ-ника хляб... **Само** едно трябваше: да се възроди предишният „свят дух” на Русия, да му се даде възможност да се изтръгне от сънната застоялост”³. Разбира се, че Църквата живееше, разбира се, че се променяха формите и обстоятелствата на нейния живот. Но орга-низмът осезателно е все същият – през всички столетия. Духовните гени са си същите.

Сравнявайки беседата „За смисъла на християнския живот” на св. Серафим Саровски (XIX в.) или сборника със слова на препо-добни Силуан Атонски (XX в.), с беседите на преподобни Мака-рий Египетски (IV в.) или на Игнатий Богоносец (II в.), може да се съгласим със забележката на О. Манделщам, че „всяка истинска книга няма титулна страница”. Православният (не-богослов) мо-же да чете Златоуст и дори да не се сеща в кой век е живял този учител; той ще чете Ефрем Сирий без да осъзнава, че не държи в ръцете си труд на грък или на руснак, а на сириец... Това наистина е чудо – че при цялата очевидност на херменевтичния закон „всеки

си разбира по-своему”, православната екзегетика съумя да запази своята самоидентичност в продължение на две хилядолетия и в пространството на десетки народи и култури. Чудото се състои в това, че като образ на едно разбиране за света, отраснало в съвсем определена и специфична културна среда (Източната Римска империя), Православието съумя да не остане в нея, а да премине през съвсем други културни условия. Византия е в миналото. Църквата живее и след Византия.

Но докато Византия съществува, тя (по-точно „Източната Римска империя”) продължава да бъде източна звезда в тъмните векове на Европа. Когато след варварските нашествия връзката на Европа с античността отслабва, Византия продължава да бъде опора на римската държавност и на елинската мисъл. Лев Карсавин, философ и историк на средновековната култура, пише: „от самото си зараждане западната църква изостана от източното умозрително богословие, което обикновено се обяснява с умствената изостаналост на Запада изобщо. Психологията, етиката, учението за обществото, за Божията държава – такива са основните въпроси, занимаващи западната мисъл. Много бързо догматическият живот на Запад се опростява, става елементарен, и Августин се превежда на езика на Григорий Велики. За дълго време цялото християнско учение на Запад сякаш се превръща във „fides implicita” (лат. „подразбираща се вяра” – А. К.) и това става в момент, когато на Изток напрегнато се изучават най-трудните и основни въпроси на догмата”⁴.

Дори и когато чрез арабите, завоювали много културни съкровища на Византия, Западът все пак се сдобива с Аристотел и с античните философи (в православния свят те никога не са били забравяни), дори когато много гръцки интелектуалци избягват на Запад, спасявайки се от мюсюлманското нашествие, носейки със себе си духа на Елада и книгите на Отците на Древната Църква; дори когато в самата Западна Европа започва броженето на Възраждането; дори когато Западът започва да възприема Православния Изток като „разколнически” и „еретически” – дори тогава във възприятието на най-силните умове на Запад Константинопол си остава град на загадъчни духовни и културни съкровища. На 12 юли 1453 година, месец след падането на Константинопол, Еней Силвий Пиколомини, бъдещият папа (1458-1464) пише на папа Николай V: „Що за чудовищна вест, пристигнала току-що от Констан-

тинопол? Срамно е да се живее... Скърбя за безбройните базилики на светци, построени с дивно изкуство, а сега обречени на руини или на мохамеданско осквернение. Какво да кажа за книгите, които там са безчет, и на латинците още непознати! Уви, имената на колко велики мъже сега ще се затрият! Това е втората смърт на Омир, второто погребение на Платон. Къде сега ще търсим творенията на философите или на поетите? Пресъхна изворът на музите. Виждам как вярата се унищожава заедно с науката⁵.

Католицизмът в основните си черти е *средновековното* възприемане на християнството. Властолюбие, юридизъм, стремеж да се окове Църквата в бронята на схоластическия разум, на каноничните предписания и папския авторитет⁶. За разлика от православния свят, през последните сто години католицизмът изпитва неудобство от старостта си и се опитва да се „обнови“⁷. Част от тези реформи явно е от полза за католиците; част – по мое мнение – им вреди. Във всеки случай, през втората половина на XX век в католическото богословие се появи плеяда от блестящи мислители, поставили си за цел да се промъкнат през стената на средновековната схоластика към антично-християнското наследство, към Отците от първите векове, тоест към Православието (това са преди всичко Ив дьо Конгар, Анри дьо Любак, Жан Даниелу, Луи Боие, Ханс Урс фон Балтазар). Ако още в средата на нашия век папа Пий XII искаше във ватиканския официоз „Осерваторе романо“ да не се пише *православните*, а *така наречените православни*, или в кавички⁸, то след Втория Ватикански Събор на католическата църква на официално ниво практически бяха премахнати всички вероучителни претенции по адрес на Православието. Католикът може без никакви угризения на съвестта да чете православния Символ на вярата. Католическата църква признава, че Православието е запазило неизменна древнохристиянската вяра и образа на благочестието. От страна на католиците вече не ни се хвърлят обвинения в ерес. Така се осъществи онова, за което през миналия век е мечтал Инокентий Херсонски⁹.

В Православието съществуват две представи за католичеството. Едната – това е образът на обновения католицизъм, отстъпил, според православния вкус твърде много на духа на секуларизацията¹⁰. В живота на съвременната католическа църква има прекалено много светска идеология, светска психология и политика. Днес не догматите, а стилът на живот ни отличава повече един от друг и пре-

дизвиква недоумение у православните. Отстранявайки от себе си чертите на предишния, средновековния католицизъм, католическите реформатори придобиха немалко нови характеристики, но те не ги направиха по-близки в православната представа.

Освен това в Православието се пази паметта и за предишния, средновековен вид латинство. В такъв случай различието между Православието и католицизма може да се усеща вътре в православната традиция примерно по следния начин: „Прекомерното развитие на схоластиката във вероучението и на художествените форми в църковното служение не спаси католическата църква, тази блудна дъщеря на християнството – пише В. О. Ключевски, – нито от богохулното папство с неговото учение за видимото първенство и непогрешимост, нито от мерзостта на религиозния фанатизъм с неговите кръстоносни походи срещу еретиците и с инквизицията – явления, съставляващи вечния позор на католицизма. Хората, за които става дума (славянофилите – А. К.), никога не са били за такава църква: те твърде силно са проникнати от духа на строгата си майка, учеща ги да „пленяват разума чрез послушание на вярата”, за да могат да съчувстват на учението на другата църква, която пък внушава „да го пленяват чрез послушание на чувството” ... Те никога не са били за църква, в която Словото Божие прекалено се заглушава от човешки звуци, живата и действена истина поетапно се анатомизира от схоластиката и се галванизира от религиозен фурор, и вярата потъва в море от форми и впечатления, възбуждащи въображението и раздвижващи сърдечните страсти... Те ценят духа на Църквата си, предлагаща на човешкото съзнание чиста божествена мисъл, както простичко е изразена в евангелския разказ и в творенията на първите църковни учители – мисъл не затворена за човешката вяра от схоластични наслагвания и не разредена от поетически развлечения и декорации. Нейният обред, оскъден откъм художествено развитие, винаги е ясен и не замъглява, не опиянява вярващата мисъл... Тези характерни особености на Православието не могат да не се ценят от хора, които не обичат да жертват чистата, съзерцаема, религиозна истина заради възможно най-красивия ѝ израз, възбуждащ най-приятни законни усещания. На тези хора, свикнали да не губят поради дрезгавия глас на самотния псалт нишките на спомените, предизвикани от четенето или пеенето му – дори да им сочат колко неразвито е православното църковно изкуство или че липсва пропагандна енергия, което съ-

що е характерно за нашата Църква – няма да се оплакват нито от едното, нито от другото. Те знаят, че човек е свързан с Църквата посредством потребности по-високи от художествените, и че ни каквото насилие, нравствено или физическо, не лежи като крайтъглен камък в основата ъ. Тъкмо затова толкова се стараят да спазват църковните догмати и форми в първоначалния им чист вид, какъвто го намират в Православието¹¹. Впрочем, фразата, че православното изкуство е недостатъчно развито, е плод на по-старо време (още неоткрило за себе си света на руската и на византийската икона, както и свръхбогатия свят на староруското църковно пеене), както и на европоцентризма на западнячеството, от който всъщност не бе освободен нито един светски руски мислител от миналия век.

Немците, вдигнали бунт против папството половин хилядолетие след гърците и славяните, създадоха протестанството. Уви, Лутер се появи сто години след като падна Константинопол, а с него падна и великата школа на византийското богословие. Отците на протестанството започнаха кореспонденция с патриарсите от Източноправославната Църква, надявайки се да намерят у тях по-друго богословие от онова, което им бе познато от католичеството. Лутер, завързвайки спор с папството, с надежда се е вглеждал в света на източното християнство: „Нито Никейският събор, нито първите Отци на Църквата, нито най-старите общини в Азия, Гърция и Африка са били подчинени на папата; а и сега на Изток има истински християни, чиито епископи не са подчинени на Папата... Не е ли крайна несправедливост да се отлъчват от Църквата и дори от самото небе толкова много мъченици и светци, с които в продължение на четиринайсет века се прославя Източната Църква?“¹².

Ако Лутер беше съвременник на великия Григорий Палама (XIV в.), историята на света щеше да е друга... Но в средата на XVI в. източните богослови вече от няколко десетилетия са учили само по западните схоластически учебници. Затова протестантите виждат в получените отговори на православните не безспорния глас на древността, а само разводненото латинство („католицизъм без папата“). Протестанството тогава не разбра, че можеш да си верен на традицията, при това на традиция съвсем различна от латинската схоластика¹³. Протестанството тръгна по свой собствен път, защото не срещна в съвременния нему Изток Православието.

Като не намери път към раннохристиянското минало, протестантството стана плод единствено на съвременната си епоха. Лутеранството, калвинизмът, англиканството – всички те са родени от „епохата на буржоазните революции“. А онова протестантство, което днес е известно в Русия (баптизъмът, адвентизмът, петдесятничеството), е още по-съвременно: то е родом от съвсем близкия и „прогресивен“ XIX в. Но това не е комплимент. Не е голяма чест да си плод на духовния упадък, на секуларизацията и на материалистичния потребителски култ.

По религиозен признак всички култури могат да се разделят на „сотириологични“ и „хедонистични“¹⁴. Първите търсят спасение (svthria по гръцки „спасение“). Крайният смисъл на човешкия живот те полагат отвъд прага на смъртта, а самия човешки живот разглеждат, според думите на Сократ, като „подготовка за смъртта“, като изкуство да се умира... Другите (хедонистичните, от гръцкото Idon® – наслаждение) виждат висшия смисъл на съществуването в максимално комфортното земно битие в рамките на човешкия живот, и то без оглед на бъдещата Вечност. „Да ядем и пием, защото утре ще умрем“ – така изразява светоусещането на подобни хора апостол Павел. Можеш да симпатизираш на един или друг начин на живот, но не е логично да се очакват **религиозни** откровения и религиозно учителство от хедонистичната, всъщност **материалистична** цивилизация.

Към първия вид култура се отнасят Египет и Индия, средновековна Европа и Русия. Във втория тип цивилизация днес живеем ние... Необходими са ви доказателства? Но възможно ли е да се възрази на горчивите думи на сръбския богослов архимандрит Юстин (Попович): „Еретичните народи от нашето време отредиха на Христа последното място на трапезата на този свят, като на последния просяк, а на първите места сложиха големите си политици, писатели, философи, легендарните герои, учените, финансистите и дори туристите и спортсмените. Ако Европа беше останала християнска, би се хвалила с Христа, а не с културата си. И великите народи на Азия и Африка, макар и некръстени, но духовно настроени, биха разбирали и ценили това, защото всеки от тези народи се хвали с вярата си, с божествата си, с религиозните си книги – Корана, Ведите и др. Те не се хвалят само с делата на ръцете си, с културата си, а с онова, което смятат за по-висше от тях самите, действително най-висшето в света. Само европейските народи не се горде-

ят нито с Христос, нито с Неговото Евангелие, но със смъртоносните си машини и евтини фабрики, и последствията от това самохвалство са такива, че всички нехристиянски народи възненавидяха Христа и християнството. Възненавидяха плодовете на Европа, възненавидяха и европейския Бог. Но Европа и от това не се вълнува, защото преди всички тя възненавидя и отхвърли своя Бог... „Ти си Азиатец” – каза Европа на Христос в многовековния си вече съдебен процес срещу Него¹⁵.

И ако от хедонистичната цивилизация може да се заимства санитарната техника и кулинарията, то едва ли ще е толкова успешен износът на религиозните ъ представи. „Малки сме ние, но голяма е идеята ни и светло видението, което ни осени. Дребни бесове сноват около нас и искат да ни въвлекат в мрака на своята дребнавост, за да помръкне всичко, което ни свети, и дребно да стане великото в нас.” – така изглежда срещата на тези две цивилизации през погледа на религиозния свят¹⁶. А. В. Марцинковски, забележителният руски мисионер от началото на века, разказва, че някаква американска фирма в Китай му предложила да отиде при нея на работа като преводач. Давали големи пари. Мисионерът отказал. На въпроса дали предлаганата сума му се е сторила ниска, той отвърнал: „Парите са много. Ала делото е твърде малко”.

Самата Реформация някога се е раждала в мъки, раждала се е като протест против „опитоменото” християнство. Но дори да си спомняме със симпатия за „романтиката” на Реформация, възможно ли е да не забелязваме онова, което се случи впоследствие? – „Останалото добре се знае. Християнството „се възстанови” на ново, удобно и безопасно ниво. Струва ми се, на Тилих принадлежат думите за удобния, уютен Бог, Който нищо не иска, винаги е готов да те спаси, макар ти изобщо да не го желаеш... А „мигът на внезапно разразилата се Истина” – той изчезна, стопи се някъде там, в доисторическата мъгла. Той вълнува само няколко чудаци, атавизъм сред добрите християни, които отбелязват невъзмутимо, с делова точност Възкресението на добрия Бог, гарант за здраве и търговски успехи, пазител на домашното огнище...” – така пише за религията на днешните европейци Валери Сендеро¹⁷.

„Винаги по-голямата част от хора търсят пасивно спасение, придобиване на даровете на духовния живот, без самия живот. Винаги и навсякъде повечето разчитат да купят Св. Дух” – казва отец Павел Флоренски¹⁸. Европа от най-ново време, винаги тър-

сеща развлечения, направи от религията на Разпятието повод за „чувство на дълбоко удовлетворение“: „само признай, че твоят дълг вече е изплатен, и си продължавай бизнеса, защото вече ти е приготвено местенце на Небесата!“ . Възможно ли е да съществува по-голяма подмяна? И не е ли това издаване не само на лична, както е било при католиците, а на всеобща индулгенция за сметка на „заслугите на Христа“?

Против това купуване на спасението посредством обредно благочестие протестира Лутер. Но в края на краищата единствено протестанството определя още по-ниска цена в тази търговия – „просто вяра“. Господи, ако Лутер можеше да види как мъките му за намиране на вяра са се превърнали в евтина увереност у сегашните протестанти, в „досадно бърборещ метеж“¹⁹. Ако Лутер можеше да види как изстраданата от него вяра е рекламирана като залог за комфортно земно устройване. И сега православната мистика се оказва глас на протеста: малко е само да се съгласяваме с Евангелието, малко е – само вяра, малко е и да се правят събрания, да се пишат стихове. Необходим е и тежък път на духовно израстване...

И все пак масовият американски *протестантизъм*, вече толкова добре познат на руснаците в баптистките си и в адвентистките си разновидности, е *християнство на отминаващата епоха*. Протестантство от епохата, която се наричаше „Ново време“ и се изрази в култа към „Просвещението“ и рационализма (до известна степен същото може да се каже и за по-ранните форми на протестантското движение). Примитивно естетическо чувство. Подчертано морализаторство. Липса на усет за Традиция и Църква (индивидуализъм). Безчувствие към мистиката и тайнството. „Всичко онова, което не поучава, трябва да бъде отхвърлено, макар в него да няма нищо лошо“ – твърди Ж. Калвин²⁰. Човекът става едноизмерен, той се ограничава до разсъдък, превръща се в производител и потребител на ясна и отчетлива – „поучаваща“ – религиозна информация.

Но днес от света на неутрално-безрелигиозния, светски либерализъм и просвещението ние навлизаме в света на ново религиозно светоусещане. Махалото на световната история премина от точката на религиозното напрежение през епохата на Реформацията към религиозния минимум на ХХ в. и в навечерието на ХХІ в. явно се премества в зоната на нова религиозност, в която засега дават тон антихристиянските течения.

По-„съвременни“ (в смисъл на още по-силно подложени на влиянието на духа на съвременността) днес се оказаха протестантските движения от така наречената „трета вълна“: харизматичните движения, на които практически с еднакъв ужас гледат и православните, и католиците, и обикновените протестанти. Епохата на неоезичеството, епохата на окултните вкусове по собствени рецепти си създаде и съответстващата разновидност „християнство“ – със също толкова леки и масови чудеса, видения и изцеления. Стига „чудотворецът“ от „Слово на живот“ да размаха сакото си – и ето че десетки хора падат ничком, сразени от силата на „светия дух“. Джон Уимбър, един от основателите на харизматичното движение, така описва една от практиките на своето движение (под названието „покой в Духа“): „За този феномен, когато хората падат ничком на земята и понякога лежат по гръб или по корем по няколко часа, ние знаем не само от съобщенията на историята на Църквата. Това се случва често и в наши дни. Понякога такова състояние може да трае от 12 до 48 часа. Има доста драматични ситуации, когато така падат пасторът или духовният ръководител. Обикновено много от тях в името на Духа наистина се хвърлят на земята и продължават да лежат по корем. Имало е случаи, например, когато някакъв пастор в продължение почти на час ритмично си удря главата в пода.“²¹

Класическото протестанство е недостатъчно приспособено към окултните моди от „ерата на Водолея“ и затова няма да се разпространява безпрепятствено и лесно. Преди сто години то бе твърде „съременно“, затова днес изглежда прекалено остаряло: богословието, както литературата и модата, ако се стремят да бъдат съвременни, много бързо остаряват. А харизматичните секти, растящи с поразително бързо темпо, тъкмо защото са съзвучни с окултните потребности на днешното общество, явно не се противопоставят на окултизма, а само представляват негов член отряд. Явно е, че окултизмът, леко замаскиран под формата на християнство, няма сериозно да се бори тъкмо с антихристиянския окултизъм. Прекалено лесни чудеса има и в единия, и в другия. И в двата случая те изхождат от прекалено странна, прекалено анонимна „сила“. Значи, от протестанти-харизматици не може да се очаква противодействие на неоезичеството.

Когато говоря за противодействие на окултизма, нямам предвид само издателска, лекторска и просветителска дейност. С лек-

ции няма да спреш сатаната, изскубнал се от веригите. Окултите призовават нечовешките „сили“ и „енергии“, „духове“ и „Йерархии“. Борбата с атеизма беше борба просто с човешката заблуда, беше дискусия с хора. Борбата с окултизма е вече борба с това, което е по-страшно от невежия човек и по-силно от взвод лектори-агитатори. Трябва не само да предупредим човека: „не се обвързвай!“. Трябва да го защитим от злото, което му причиняват и призовават онези, които са около него. И освещаването на дома му тук ще е по-важно от връчването на брошури за вредата от окултизма. Брошурата ще го защити от собствения му грях. А от греха на съседката? А просто от хулиганството на „бесовце“ и други „малки дяволчета“? Човекът, отново хвърлен в света на битовия окултизъм, усеща с нова сила необходимостта от истинска, свръхсловесна защита от духовната реалност на злото. Православното убеждение, че хората трябва реално, *енергийно* да се защитават от силите на злото, от бесовете, днес мощно се потвърждава от противоположната страна: от самите теоретици и практики на езичеството²².

Малко е да се говори за Христос. Малко е да се вярва в Христос. Трябва да се проникнем от благодатните Христови енергии. Човешките действия, призоваващи в нашия долен свят енергиите на висшия свят, се наричат обреди. Същата онази развита и пищна обредност, в която бяха забити толкова отровни стрели през време на разсъдъчното просветителство, днес открива над-педагогическия си смисъл. Обредът не е просто проповед, изразена в жестове и химни. Обредът е освещаване на материята, освещаване на света. Това е изтръгване от света на корозията на смъртта и новото му насищане със струите на Истинския Живот. Да, Православието е религия на свещения материализъм. Да, нашата главна религиозна задача съвсем не е в превъзпитанието на света, в моралистиката и в построяването на философски системи. Главната задача на Църквата, както я разбира православната традиция, е да простре благодатния покров над човешкия свят. Основното в нашия живот е в обреда, в онази практика, която привлича защитата на висшите сили над нашия свят, отровен от ентропията и смъртта. И много пъти ми се е случвало да се убеждавам в мъдростта на инстинкта, действащ в съвестта на руснака, който, дори обърнат в протестантство и редовно посещаващ протестантските лектории, в минути на истинска болка, на истинско изкушение от духовно зло, все пак

тича към православната светиня...

Интересът към източната мистика и аскезата изведнъж показва бедността на традиционното протестантство именно в тази област на човешкия живот. И тук стана ясно, че онова, което в миналия век в Православието изглеждаше най-архаично, старомодно и ненужно, в края на XX в. стана най-актуално и необходимо. Оказа се, че огромна аскетическа практика съществува не само в Тибет. Монашеството, отхвърлено в християнството от протестантите (когато монахът Лутер се оженил за монахиня), се е запазило не само в Индия. И магьосничеството се оказва не просто „грях“ (в смисъл на нарушаване на библейската забрана), не просто субективна грешка, а нещо много по-реално.

Протестантството израсна в християнския свят, в свят, където вече нямаше действително езичество и затова то не можа да разпознае духовната необходимост от онези страни на Православието (и католичеството), които са се оформили в епохата на първохристиянската борба с езическия свят. То загуби усещането за земята като планета, окупирана от силите на злото, и затова само се смееше, четейки в православните молитвослови молитвите „за освещаването на всяко нещо“. Днес вече хиляди хора, които преди бяха далече от всякаква религиозност, са готови да потвърдят, че домът наистина трябва да се освети, че светената вода не е просто бабино суеверие и че иконите в къщи не са само стенна украса.

Православието има жизнен опит в антично-езическото общество. И затова то ще може да даде защита и отговор там, където протестантството ще се окаже безсилно. Именно Православието е християнството от „епохата на Водолея“, от „Новата ера“, от „епохата на Майката на света“ от „епохата на Буда-Майтрей“ и други „епохи“, под които неоезичниците подразбират ерата на своето собствено пред-антихристово тържество.